

Юрківський О. Й.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки та підприємництва
Житомирського державного технологічного університету*

Yurkiv'skyi O. Y.

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor Department of Economics and Entrepreneurship
Zhytomyr State Technological University*

ПРЯМЕ ОПОДАТКУВАННЯ У ФОРМУВАННІ ІНСТИТУЦІЙНИХ ОСНОВ БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ: ПОЛІТЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті розглянуто інституційні основи формування ефективної бюджетно-податкової політики на основі формальних та неформальних інститутів, а саме прямих податків та податкової довіри. Прямі податки та соціальні внески мають базуватися на прогресивних ставках для одночасного забезпечення зменшення тіньової економіки, диференціації доходів. Зміна політичної філософії податків має сприяти поступовому їх перетворенню на соціально-економічний мотиватор, формуванню стійких формальних та неформальних відносин в економічній системі.

Ключові слова: обов'язковий податковий платіж, податкова довіра, бюджетно-податкова політика, принципи оподаткування, «податок-мотиватор».

Вступ та постановка проблеми. Економічні школи ХХ століття розширили методологію дослідження економічних явищ та процесів, а інституціональна теорія додала психологічний, правовий аспект пізнання інституцій формального та неформального характеру, серед яких найбільш неоднозначною, традиційно антимотиваційною для більшості економічних суб'єктів економічного кругообігу виступають податки та інші платежі фіскального характеру.

Податки є історично обумовленою, складною інституцією, в основі якої лежить безумовність сплати, в разі володіння платником конкретним об'єктом оподаткування психологія господарюючих суб'єктів, домогосподарств природно спрямована на супротив, мінімізацію податкових платежів, що обумовлює особливості сучасної структури податкових платежів, їх податкового механізму, системи методів податкового контролю.

Останні 15 років бюджетно-податкова політика базується перш за все на непрямих податках, які формують до 60% податкових надходжень внаслідок історично сформованих переваг, серед яких слід назвати широку базу оподаткування та відносну важкість ухилення, що особливо важливо в період формування довіри до державних інституцій і легкого ухилення від сплати прямих податків прибуткового характеру. Однак негатив від універсальних акцизів теж присутній, і відображається він насамперед у нехтуванні майновим, фінансовим, суспільним станом окремого платника.

Ухилення від сплати прямих податків досягло небезпечного рівня не лише щодо зниження доходної частини бюджетів різних рівнів, але стосовно суверенітету України, що зумовило в період агресії Росії встановлення нового прямого податку, а саме 1,5% військового збору на потреби українського війська від заробітної плати домогосподарств, які працюють в білому секторі економіки, а також паралельне формування волонтерського руху з консолідацією частини доходів тіньового сектору на добровільній основі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Домогосподарства є головними платниками прибуткових прямих податків, водночас підпадають під максимальне оподаткування й непрямими податками, зокрема ПДВ у розмірі

20% на товари майже усіх груп (від першої необхідності до довгострокового користування). Паралельно застосування на рівні держави політики наддешевої робочої сили у розмірі 21 грн. за годину (менше 1 долара за курсом НБУ) не лише знижує базу оподаткування насамперед ПДФО, але й впливає на появу та поглиблення проблем інституційного характеру не лише у сфері оподаткування, але й у забезпеченні зайнятості, формуванні конкурентної робочої сили, залученні інвестицій, що впливає на приділення уваги вирішенню наявних системних проблем науковцями різних економічних шкіл та напрямів, такими як В. Геєць, А. Дрига, В. Дмитрів, М. Петренко, І. Лютий, П. Кругман, А. Крисоватий, І. Педь, В. Предборський, Ю. Сидорович.

Метою роботи є визначення політекономічних інституційних основ ефективного застосування прямих податків у налагодженні податкової довіри, максимізації податкових надходжень та перетворенні «податку-тягаря» на «податок-мотиватор».

Результати дослідження. Концептуальні підходи до пізнання сутності податків постійно розширюються та узагальнюють декілька аспектів поряд з традиційним фіскальним, а саме правовий, психологічний, суспільний, значимість яких може змінюватися в період різних стадій економічного циклу, проте спільним (особливо в період низької довіри) є перетворення обов'язкових податкових платежів з тягаря та примусового обов'язку на мотиваційний, певною мірою бажаний інструмент регулювання багатьох процесів у взаємодії з державою, за словами В. Предборського, і в забезпеченні економічної безпеки та соборності [1].

Обов'язкові податкові платежі – це інституція, яка одночасно передбачає вирішення цілої низки базових задач інституційного характеру в контексті бюджетно-податкової політики у взаємодії з грошово-кредитною через:

- побудову фіскальних формальних правил та вибір відповідних інструментів;

- формування неформальних інституцій, прийняття умовного договору між державою та суб'єктами макро-економічного кругообігу.

Договірна основа лежить в базисі багатьох аспектів

розвитку виробничих відносин і знайшла відображення в роботах представників інституціоналізму, інших економічних напрямів, які говорили про складність і тривалий період формування якісних неформальних інституцій. Як відзначає нобелівський лауреат Пол Кругман, представник ліберального напрямку, дотримання правил та створення умовних договорів між суб'єктами великого бізнесу потенційно може знизити не лише корупцію, але й тінізацію загалом, ухилення від сплати податків шляхом офшорів [2, с. 27]. З огляду на перспективи розвитку насамперед середнього та малого бізнесу кількість суб'єктів, з якими необхідно домовитися державі, зростає, що ускладнює процес форсування суспільно-економічного договору з державою.

Матеріалізація договірної основи обов'язкових податкових платежів здійснюється через складний механізм довіри та еквівалентності непрямого характеру, тобто через податки в обмін на певне, чітко не визначене благо, адже держава однією рукою забирає, а другою має віддати, про що говорив М. Алексєнко ще в кінці XIX століття [3, с. 267].

Прямий же характер простежується насамперед у соціальних обов'язкових платежах, які мають цільовий характер, спрямовані на різні, визнані суспільством і державою соціальні блага з чітко окресленою суб'єктністю, отримувачем благ:

- соцстрах, пов'язаний з ПФ;
- соцстрах на випадок безробіття;
- соцстрах при тимчасовій втраті працездатності;
- соцстрах при нещасному випадку на виробництві.

Сучасна теорія та практика оподаткування передбачають використання додатково медичного страхування. Хоча воно знаходиться в Україні лише на стадії формування, запроваджувалися пілотні проекти, наприклад «Лікарняна каса» в Житомирській області. Головна проблема і непопулярність у населення області цього страхового нововведення полягає у відсутності довіри пацієнтів внаслідок вибіркості, неповноти надання задекларованих медичних послуг, тобто нееквівалентного обміну, який викликав швидку втрату учасників каси. Подібна ситуація склалась і щодо внесків до ПФ, адже домогосподарства не довіряють уповноваженим організаціям в еквівалентному обміні, можливому поверненню коштів до застрахованого платника на умовах 25-річного стажу за постійного запровадження окремих мінливих умов.

Усі чотири внески замінені єдиним соціальний внеском, в межах якого накопичуються та перерозподіляються кошти по відповідних фондах. Проте втрачаються їх відкритість та цільовий характер, а сплачені кошти не завжди корелюють з відповідними послугами, що не сприяє розвитку податкової довіри навіть після кардинального зменшення ЄСВ до 22%.

Отже, головна увага в налагодженні відносин та забезпеченні бюджету в період трансформування відносин має приділятися таким інституціям, як прямі податки прибуткового характеру, максимальне врахування особливостей домогосподарств і одночасне формування в секторі «Держава» відповідного державного або суспільного гудвілу. Парадокс національної політики налагодження довіри полягає у використанні насамперед універсального акцизу ПДВ, акцизного збору як головних фіскальних інструментів, які максимально знеособлені та не потребують високого рівня довіри.

Податок на доходи та прибутки поряд з майновими використовується протягом тривалого часу, максимально спрямовуючись на окремого платника. Податок на доходи з фізичних осіб в Україні відноситься до групи загально-

державних, формує значну частку доходів насамперед місцевих бюджетів, охоплює широкую групу об'єктів оподаткування, а поряд з ПДВ концептуально змінювався паралельно з відповідними трансформаціями грошово-кредитної політики в декілька етапів:

1) середина 90-х є початком застосування прогресивної шкали оподаткування після введення в дію гривні, запровадження вперше неоподаткованого мінімуму 17 грн., який неоподаткований ПДФО;

2) з 2004 року з багатьох проектів реформування шкали ПДФО вибрано пропорційну ставку на перехідний період 13% за наступним переходом до 15%;

3) з 2010 року відбувалося поступове підвищення ставок до 18% у 2018 році, що майже зрівнялися з податком на прибуток підприємств для юридичних осіб.

Одним з нововведень виступила соціальна податкова пільга, яка з початку запровадження використовувалася половинчасто, а намагання через пільгу врахувати особливості платника податку виглядає вкрай необґрунтовано у 2018 році в сумі 881 грн. в межах граничного доходу в 2 470 грн. та за мінімальної заробітної плати в 3 723 грн. Фіскальні органи продовжують не враховувати витрати домогосподарств, окрім відшкодування за навчання, під час декларування отриманих доходів та понесених витрат за рік.

Проте найбільш важливою помилкою інституційного характеру стала відміна прогресивної шкали, адже від цього кроку максимальну вигоду отримали найбільш заможні верстви населення. Натомість закордонний досвід засвідчує протилежне, а саме максимальне наближення до платника, врахування доходів та витрат не окремих, а усіх груп платників, застосування прогресивних шкал з різною диференціацією ставок. Так, більшість країн Європи має прогресивне оподаткування доходів та прибутків, у США застосовують різні шкали з урахуванням сімейного стану та сім'ї загалом. Тобто в основі прямого оподаткування прибутковими податками лежить врахування стану домогосподарства, еквівалентність обміну, отже, домогосподарство довіряє, відображає максимально відкрито об'єкти оподаткування, сплачує нараховані податки із задекларованого; держава максимально враховує особливості платника, використовує пільги, надає обґрунтований обсяг послуг домогосподарствам.

Диференціація ставок передбачає не лише максимальне врахування характеристик платника, але й виконання соціально-розподільчих задач в час стагнації, загострення освітнього, соціального та економічного розшарування. Тоді в контексті формування податкової довіри зростання диференціації доходів населення є особливо небезпечним, про що теж говорять К. Курбанов, О. Пушкар, використовуючи для порівняння загальновищананий порівняльний коефіцієнт Дженні [4, с. 211].

В Україні склалася вже усталена ситуація, за якої співвідношення між грошовими доходами 10% найбільш забезпечених і 10% найбільш бідних груп населення перевищує майже 12 разів, що обумовлюються, зокрема, поступовим закінченням первісного накопичення капіталу. Натомість у більшості країн першої тридцятки світових рейтингів період накопичення капіталів завершився на початку XX століття, а завдяки використанню прогресивного диференційованого оподаткування цей коефіцієнт є значно меншим у Канаді та Японії у 3,7 рази, Німеччині – 6,9 разів, Білорусії – 6,9 разів, у Швеції – лише 2,7 разів [5, с. 80].

Тобто диференціація доходів, майнове розшарування вимагають диференціації домогосподарств та запровадження прогресивних ставок ПДФО з максимальним вра-

хуванням не лише певних медичних протипоказань, але й інших соціально-економічних параметрів сім'ї, індивіда, які засвідчують їх роль в розвитку суспільства та держави (учасник АТО, кількість дітей, соціальна та екологічна робота, додаткове підвищення кваліфікації вчителя, викладача, медика тощо).

Частково диференціація та врахування характеристик платника використовується під час обрахунку прожиткового мінімуму з поділом за три групи, однак цього недостатньо без чіткої обґрунтованої прив'язки окремої групи домогосподарств до елементів правового механізму прямих податків.

Проте часткова деталізація та диференціація відбувається, наприклад, у судовій гілці влади, натомість в освіті, науці та медицині головний об'єкт оподаткування (заробітна плата) диференціюється на загальних підставах, хоча з огляду на суспільну необхідність повинні мати статус неприбутковості вищі посадові оклади та нижчі прями податки.

Як бачимо, інституційна роль прямих податків виходить за межі традиційного сприйняття як тягаря та примусу в сучасному трактуванні обов'язкових податкових платежів. Практика вітчизняного оподаткування, встановлені теоретичні принципи оподаткування, нерозвиненість договірної суспільної бази на тлі завершального етапу накопичення капіталів на рівні середнього класу та малою підприємництва характеризуються об'єктивного незрілістю, перебуванням на рівні загальносвітових відносин кінця XIX – початку XX століття під час формування економічно раціонального індивіда. Натомість сучасні суспільні відносини характеризуються відходом від раціональності, за словами Джеффри Ходсона, відбувається відхід від позицій економічної людини [6, с. 93].

Суспільні відносини XXI століття характеризуються динамічністю, різноманітністю та розширенням соціально визнаних суспільством проблем, які намагаються вирішити шляхом інструментів бюджетно-податкової політики на основі створення абсолютно нових концепцій «податків-мотиваторів», які мають обов'язковий характер (рис. 1).

Якщо країни Європи в останні 50 років чітко окреслили модель держави та її функцій, види грошово-кредитної та бюджетно-податкової політики, то в Україні ці процеси проходять активно після революційних подій

2004 року. У Європі продовжують будувати суспільну модель, що спричиняє трансформацію податкових платежів як умовного договірного інструмента та формування стійкої податкової довіри. Податки на додаткові доходи та майно, однак, не усі сприймають позитивно, що викликає поширення офшорних скандалів серед заможної частини суспільства, їх емігрування в інші країни тощо, однак більшість сприймає з позитивом обґрунтовані зміни.

В Україні одночасно будується як державна модель, так і модель суспільства, зштовхування яких призвело не лише до революційних подій, але й до ситуації, за якої суспільство розглядає тіньову економіку та несплату податків як адекватну, егоїстичну та правильну відповідь державним інституціям на неефективне надання відповідних послуг, корупцію в політиці, неефективне управління державними видатками.

Наявні протиріччя між суспільним, індивідуальним та державним визначають різні цілі, інструменти й принципи функціонування різних підсистем держави. Час та ситуація з бюджетно-податковою політикою загалом відображають усю глибину недооцінки діалектичних економічних законів, правил, інституційного характеру, які не відображаються ні в реальних діях ні в прописаних концептуальних основах функціонування податкової системи, а саме принципах оподаткування, що впливає на дієвість бюджетно-податкової політики загалом.

Після прийняття Податкового кодексу та реформи 2004 року виключений як несуттєвий та другорядний принцип соціальної справедливості, що передбачав застосування саме прогресивного оподаткування до вищих доходів домогосподарств та інших економічних суб'єктів. Змінились не лише методика нарахування ПДФО та елементи правового механізму з дуже обнадійливою ставкою 13% на перехідний період, але й політекономічна філософія прямого оподаткування, безпекова складова, адже кроки були здійснені фактично паралельно подібним кроком переходу до пропорційного оподаткування в 15% з боку Російської Федерації всупереч європейським податковим практикам.

Приховування доходів, інших об'єктів оподаткування, неврахування особливостей платника привели до поступового підвищення ставки податку насамперед на заробітну плату до 18%, що в сукупності з ПДВ у 20% практично на всі групи товарів (і першої необхідності) складає з військовим збором майже 40% доходів домогосподарств, що психологічно не сприяє перетворенню податку з тягаря на мотиватор.

Реальність України – це домінація економічного індивідуального егоїзму та фактичне нехтування, зокрема, проблемами екологічного характеру (вирубка карпатських лісів, бурштинова лихоманка Житомирської та Рівненської областей, що має схожість з історією формування США). Одночасно проглядаються позитивні тенденції у формуванні єдиної суспільної парадигми відносно історії та державності, що викликало події 2014 року та суспільне об'єднання в питанні боротьби з російською агресією, появу волонтерських рухів, громадських організацій, тобто заміну несплачених та необхідних державних податків фактично суспільними податками домогосподарств з подальшим виокремленням військового збору.

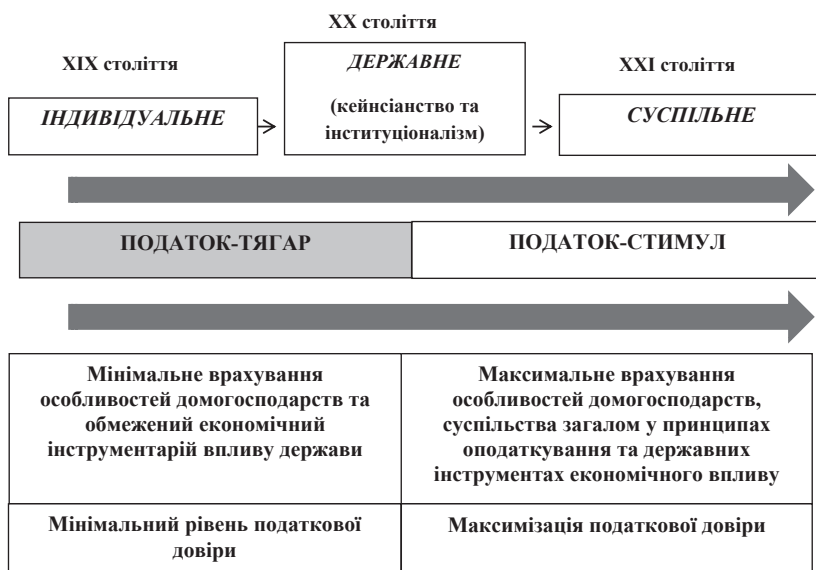

Рис. 1. Етапи формування «податку-стимулу»

Висновки. Налагодження податкової довіри як неформальної інституції в період кризи, зменшення диференціації доходів, приховування об'єктів оподаткування, майнового розшарування вимагають зміни політекономічної філософії прямого оподаткування, місця в бюджетно-податковій політиці, незважаючи на значну роль у формуванні податкових надходжень непрямих податків, а саме ПДВ та акцизного збору. Застосування прогресивного оподаткування, диференціація та максимальне врахування характеристик домогосподарств є тривалою базовою європейською практикою у формуванні податку-стимулу. Проте без одночасного формування державного та суспільного гудвілу з боку організацій, які стягують обов'язкові податкові платежі та мають надати еквівалентні послуги домогосподарствам, досягти швидкого успіху неможливо.

сивного оподаткування, диференціація та максимальне врахування характеристик домогосподарств є тривалою базовою європейською практикою у формуванні податку-стимулу. Проте без одночасного формування державного та суспільного гудвілу з боку організацій, які стягують обов'язкові податкові платежі та мають надати еквівалентні послуги домогосподарствам, досягти швидкого успіху неможливо.

Список використаних джерел:

1. Предборський В. Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології: монографія. Київ: Кондор, 2005, 613 с.
2. Кругман П. Куда катится мир. Новое время. 2017. № 38. С. 26–29.
3. Українська економічна думка: хрестоматія / упор., вступ. ст. та бібліогр. С. Злупко. Київ: Знання, 1998. 447 с.
4. Курбанов К., Пушкар О. Диференціація розподілу доходів як фактор впливу на економічний розвиток країни. Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. 2011. № 1 (4). С. 211–217.
5. Волинський Г. Про соціальну диференціацію населення. Економіка України. 2008. № 2. С. 79–84.
6. Ходсон Дж. Экономическая теория и институты. Манифест современной институциональной экономической теории / пер. с англ. Москва: Дело, 2003. 464 с.

ПРЯМОЕ НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ В ФОРМИРОВАНИИ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ ОСНОВ БЮДЖЕТНО-НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ: ПОЛИТЕКОНОМИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация. В статье рассмотрены институциональные основы формирования эффективной бюджетно-налоговой политики на основе формальных и неформальных институтов, а именно прямых налогов и налогового доверия. Прямые налоги и социальные взносы должны базироваться на прогрессивных ставках для одновременного обеспечения уменьшения теневой экономики, дифференциации доходов. Изменение политэкономической философии налогов должно способствовать постепенному их превращению в социально-экономический мотиватор, формированию устойчивых формальных и неформальных отношений в экономической системе.

Ключевые слова: обязательный налоговый платеж, налоговое доверие, бюджетно-налоговая политика, принципы налогообложения, «налог мотиватор».

DIRECT TAXATION IN FORMATION OF INSTITUTIONAL BASES OF BUDGET AND TAX POLICY: POLYETECOMIC ASPECTS

Summary. The institutional bases of formation of effective fiscal policy on the grounds of formal and informal institutes, namely direct taxes and tax confidence have been researched in the article. Direct taxes and social contributions should be based on progressive rates to ensure the reduction of shadow economy level, income differentiation simultaneously. The change of the political economics tax philosophy should contribute to their gradual transformation into a socioeconomic motivator, the formation of stable formal and informal relations in the economic system.

Key words: compulsory tax payment, tax confidence, fiscal policy, tax principles, “tax motivator”.